

TÜRKÇƏNİN ETİMOLOJİ SÖZLÜKLƏRİ

M. Riza HEYƏT

Etimoloji, bir kələmənin ya da kələmə ünsürünün kökəni (mənsəyini) araşdıran, onun nə zaman dilə girdiyini və nə kimi dəyişikliklər keçirdiyini incələyən bilim dalıdır. Etimoloji sözlük isə dildəki bütün sözlərin kökənlərini açıqlar. Başqa bir deyişlə, yaxşı bir etimoloji sözlük, sözlərin quruluşunu (kök və əklərini) çözümləmək-ayırmaq, onların yazılı bəlgələrdə görüldükləri ən əski zamanı və ən əski şəkillərini səpt etmək zorundadır. Ayrıca, dildəki sözlərin eyni dil ailəsinə bağlı olan bütün qohum dillərdəki dənkdəşlərini də verməli və qarşılaşdırma yolu ilə onların ana dildəki ilk şəkillərini yenidən qurmalıdır. Yaxşı bir etimoloji sözlük eyni zamanda başqa dillərdən girmiş alınma sözləri açıqlarkən də bu sözlərin alındıqları dilləri, onların alınma zamanı və şəkillərini, başqa bir deyişlə, dilə girdikləri zamanla (il ya da yüzil olaraq) giriş yollarını (ticarət, siyasi etkilər, din, ədəbiyyat vb.) bəliitməlidir (T. Tekin, 1975-76: 274).

Daha 11. Yüzildə Kaşqarlı Mahmud tərəfindən yazılmış olan və Türkcənin ansiklopedik sözlüyü mahiyətini daşıyan *Divni-Luğat-it Türk'ün* yazıldığı tarixdən günümüzədək, Türkcənin mükəmməl bir etimoloji sözlüyünün hələ də yazılmamış olması, yazılan sözlüklərin isə ideal bir etimoloji sözlüyün meyarlarına uymaması olduqca üzücü bir hadisədir. Prof. G. Doerfer'ə görə, belə bir etimoloji sözlüyün hazırlanması ancaq qalabalıq bir araşdırmaçı ekibi tərəfindən və də çox uzun bir zaman içində mümkün ola bilər. Bir tək âlimin belə bir şeyi yapması təqribən imkansızdır (G. Doerfer, 1984: 367).

Türkcənin ilk etimolojiq sözlüyü 1878'də Macar Tükoloqu Hermann Vambery tərəfindən yazılmışdır. *Türk-Tatar Dillərinin Etimoloji Sözlüyü* (A török-tatar nyelvek etymologiai szótára: NyK 13:249-483)'nün yazıldığı dönmədə Türkoloji çox gelişməmişdi, elə ki hətta əski Türk yazıtları daha tapılmamış, Kaşqarlı Mahmud'un *Divani-Luğat-it Türk* əsəri də ələ keçməmişdi. Türkcənin tarixi gelişimi açısından son dərəcə önəmli olan Xələccə və Sarı Uyğurca kimi Türk ləhcələri haqqında çox az bilgi vardı. Bugün Vambery'nin sözlüyünün artıq tarixi dəyəri vardır.

Türk ləhcələri üzərinə yazılmış ikinci sözlük Bedros Keresteciyən'in *Materiaux pour un dictionnaire etymologique de la langue turque* adlı əsəridir. Bu əsərdə daha çox Türkcədəki yabançı kəlmələr özəlliklə də Yunanca və Ermənicə ünsürlər ələ alınmış və bə'zi Türkcə kəlmələrin Yunanca ya da Ermənicə kökənli olduğu isbatlanmağa çalışılmışdır (M. Ölmez, 1998: 176). Bu çalışma M. Fuat Köprülü'nün 1925'də Türkiyat Məcmuəsi'nin 1-ci cildində belə dəyərləndirilmişdir:

"... Lâkin nə kadar təəssüfə şayandır ki, uzun sənələr sarf ettirən bu məsai, ilim için əhəmiyətisiz nəticələr vermiş, usul dairəsində yapılmayan tətqiqatın-hatta asırlarca dəvam etsə-ilmnin tərakkisinə hizmet edəməyəcəğini bir dəfa daha meydana koymuştur." (H. Eren, 1999: XI).

Türk dilinin etimolojisi üzərinə indiyə qədər yazılmış olan ən önəmli sözlüklərdən biri, Martti Räsänen'in *Versuch eines etymologischən Wörterbuchs der Türksprachən* (*Türk Dillərinin Etimoloji Sözlüyü Üzərinə Bir Sınama*) adlı çalışmasıdır. Räsänen bu əsərində varsa hər kəlmənin ən əski biçimi (əski Türkcə, orta Türkcə vs.) ya da günümüzdəki biçimi (Azərbaycan Türkcəsi, Kumukca vs.) maddəbaşı yapılmış, kəlmənin yaşadığı dillər, fərqli anlamları varsa bunlarla birlikdə tək-tək göstərilmişdir (M. Ölmez, 1998: 177). Räsänen'in bu sözlüyü G. Doerfer tərəfindən də dəyərləndirilmişdir. G. Doerfer, sözlüyün hazırlanmasına düzəltmələriylə qatqıda bulunduğuna baxmayaraq, ayrıca üzərində durulmaya dəyər bə'zi müşahidə və təkliflərlə dolu dəyərləndirməsində "*Türkcənin İdeal Bir Etimolojiq Sözlüyünün Necə Olması Gərəkdii Haqqında Düşüncələr*"ini də açıqlamışdır. Doerfer, Türkcənin ideal bir etimolojiq sözlüyünün yazılmasında gərəkən xususları açıqlarkən, Ana Türkcə şəklin

rekonstrüksiyon^۱unun yapılması üçün iki metod təklif etmişdir. İlk metoda görə, maddəbaşı olaraq ana şəkil seçiləcək və muxtəlif dillərdəki tək-tək şəkillər alfabetik sırayla bu maddəbaşı içində sıralanacaqdır. Fəqət bu durumda oxucunun axtardığı kəlməni tapması, məsələn *yedi* "7" kəlməsini Ana Türkcə *dētē* şəkli altında tapması son dərəcə zor olardı. Daha praktik olduğunu düşünən ikinci metodda Türkcə tək-tək şəkillər kronoloji sırayla verilir və sonunda da rekonstrüksiyonu qurulmuş Ana Türkcə şəkli əlavə edilir. Doerfer'ə görə, Bir tərəfdən bir Ana Türkcə maddəbaşına görə bir sıralama, digər tərəfdən də Türkcə *yedi*, Çuvaşca *siççě* vb. kimi şəkillərin tək-tək alfabetik yerlərində yer almaları və bunların hamısında Ana Türkcə *dētē'*yə göndərmə yapılması ideal bir şey olardı ki, bu da sözlüyün çox həcmli olmasına səbəb olar. G. Doerfer, Ana Türkcənin rekonstrüksiyonunda Çuvaşca və Xələccə'nin son dərəcə önəmli olduğunu söyləməkdədir. Ona görə, Lambdaizm-Rotasizm (l'laşmə-r'laşmə) problemi çözülməz bir problemdir. Fəqət yapılması gərəkən şey sadəcə fonemlərin rekonstrüksiyonudur. Çuvaşca'nın Ana Türkcədəki *-m: -n: -mA'*nin rekonstrüksiyonu üçün son dərəcə önəmli olduğunu söyləyən Doerfer, bu ünsürlərdən *-m:'nin* Gənəl Türkcədə *-n*, Çuvaşca ilə Macar və Moğol dillərindəki əski tarixli alınma kəlmələrdə *-m*, ikincisinin hər yerdə *-n*, sonuncusunun da Ortaq Türkcə və Çuvaşcada *-m*, Moğolcada isə *-mA* olduğunu söyləyir. Ayrıca Ana Türkcənin rekonstrüksiyonu üçün *-iâ-* kimi diftonqların da önəmli olduğu və *ə və *ë səsləri üçün Çuvaşca'ya ehtiyac duyulduğu söylənməkdədir. Ana Türkcə **-ē*, *-ē* səslərinin rekonstrüksiyonunda, Ana Türkcə *h-<-p'*nin qorunmuş olmasında, bizi bə'zi yanlışlıqlardan qorumasında (Räsänen'in *eki* "2" kəlməsiylə Korecə *pegim* "ən yaxındakı, sıradakı, ikinci" kəlməsini eyni kökdən izah etməsi kimi. Fəqət Xələccə *äkki*) və Ana Türkcədəki necəliyin (Quantitat) qorunmuş olmasında (məsələn qısa və normal *a*; bəsit uzun *ā*; dəyişkən uzun *â*) Xələccə'nin önəmi vurğulanmışdır. Ana Türkcə şəkillərin ortaya qoyulmasında Türkcə, Çuvaşca və Xələccə ilə yanaşı Moğolca, Tunquzca, Türkmən Türkcəsi və Yakutca'nın çox önəmli olduğunu söyləyən Doerfer, tarixi çalışmanı asanlaşdırmaq üçün qaynaqların kronoloji olaraq zikr edilməsini uyğun görür. Ona görə, Əski Türkcə şəkilləri

۱ - Yeniden Qurma

günümüzə gətirən Rus kroniklərinin və səyyahların verdiyi dil örnəkləri də ehmal edilməməlidir. Ayrıca Ərəb əlifbası dışındaki əlifbalarla yazılmış mətnlərə daha çox muraciət edilməli, Türkcədəki alınma kəlmələrin hamısının haradan gəldikləri və haralara getdikləri göstərilməlidir. Kəlmənin kəçdiyi ən əski qaynaqların zikr edilməsi, kəlmələrin mənalandırılmasında kəskinliyin şərt olması, Türkcə sözlüklərin hamısının zikr edilməsi, əklər dizininin (fehrestinin) verilməsi, kəlmə sınıfları ayırd edilərək ən azından fə'l köklərinin bir "-" işarətiylə bəlihtilməsi, tərcümələrin bir dildə dəyil, Alman, İngiliz, Fransız, Rus və Türk dillərində olması və bütün Türk dilləri üçün ortaq bir transkripsiyon işlədilməsi ideal Türkcə etimoloji sözlük üçün Doerfer'in təklif etdiyi maddələr içində yer alır. (G. Doerfer, 1984: 365-374).

Gerard Clauson'un 10.000 maddədən ibarət *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish* (13. yüzil Öncəsi Türk Dilinin Etimoloji Sözlüyü) əsəri bu xususda yazılmış olan digər qiymətli əsərlərdən biridir. Sözlükdə öncə səslilərə, sonra da səssizlərə yer verilmiş, kəlmələr də həca düzəniylə sıralanmışdır. Hər kəlmə qarşılaşdığı ən əski kitabəyə, mətnə görə maddəbaşı yapılmış, onların gərçək və bə'zən də məcazi anlamları verilmiş, çağdaş Türk ləhçələrinin hankısında yaşamaqda olduğu bəlihtilmişdir. T. Tekin (1975-76: 275) sözlüyün başlıca qusurlarını belə açıqlayır:

1) Sözlük alfabetik deyildir. 2) Sözlükdə bir kökdən çıxmış törəmə gövdələr, gərçək etimoloji sözlüklərdən fərqli olaraq ayrı maddələr halında verilmişdir (Məsələn, *ekki* "2" maddəsində toplanmış olması gərəkən *ekkinç* "ikinci", *ekinti* ey.¹, *ekkiz* "ikiz" və *ikirçü* "ikircim, şübhə" kimi sözlər ayrı-ayrı yerlərdə bulunmaqda və açıqlanmaqdadır). 3) Ehtiva etdiyi sözlərin daha əski şəkillərini verməkdə yetərsizdir (məsələn *öl* "nəmli, rutubətli" kəlməsi açıqlanırkən daha əski şəkilləri olan Az. *höl* ilə Trkm. *hö:l / ö:l* (<Alt. *pö:l) şəkillərinin anılması gərəkirdi). 4) Kökəni tartışmalı bə'zi sözlər üçün kəskin etimoloji hökmlər verilmişdir. 5) Bir çox yerdə yenidən qurma yanlışlığı vardır. Məsələn, *art* "ard" (s.200) sözü *ârt*, *art-* "yükləmək" fe'li (s. 201) *ârt-*, *ēv* ismi (s.3) *eb*, *āv* sözü (s. 3) *āb*, *öpke* ismi (s. 9) *öbkə*, *uçā* sözü (s. 20) *ūça*, *açı-* fe'li (s. 21) *āçı-*, *oçok / oçak* ismi (s. 22) *ōçuk*

1 - ey.= eyni mənada

/ *ōçak*, *ūd*- “uymak, izləmək” fe’li (s. 38) *ud*-, *udī*- “uyumaq” fe’li (s. 42) *ūdı*-, *al* “ön” ismi (s. 121) *āl*, *bakā* “qurbağa” sözü (s. 311) *bāka*, *bukā* sözü (312) *būka* olaraq düzəldilməlidir.

Əski Türkcə və Qaraxanlı Türkcəsinin söz dağarcıqlarını içərməkdə olan bu sözlük günümüzdə qədər Türk dilinin etimolojisi üzərinə yazılmış ən dəyərli əsərlərdən biridir.

1974'də *Etimologičesskiy slovar' tyurkskix yazıkov* (Türk Dillərinin Etimoloji Sözlüyü) adlı əsərin səsliləri içinə alan ilk cildi yayımlandı. Sözlüyün qapağında müəllif adı olaraq sadəcə Sevortyan'ın adı keçmişsə də, onun hazırlanmasında SSCB Bilimlər Akademisi Dil Bilimi Ənstitüsünün Türk Dilləri Bölümü üzvlərinin (N. Z: Gadjev G. İ. Donidze, A. K. Koklyanova, L. İ. Lebedeva, L. S. Levitskaya, L. A. Pokrovskaya, A. A. Yuldaşev, Kışmen F. D. Aşmin) də qatqıları olmuşdur. Sözlüyün günümüzdə qədər beş cildi (I. *Səslilər*, II. *v, g, d*, III. *b*, IV. *c, j, y*, V. *k, q*) yayınlanmışdır. Son cild 1997'də *Etimologičeskij slovar' Tjurkskix jazıkov. Obşçetjurkskie i meztjurkskie osnovy na bukou "k", "q"* adı ilə Moskova'da nəşr edilmişdir. Onun digər cildlərinin hazırlanması işi Sevortyan'ın ölümündən (23 Mart 1978) sonra anılan bilim adamları tərəfindən sürdürülməkdədir. Talat Tekin'in bu əsəri tanıtma məhiyyətində yayınladığı yazısında (T. Tekin, 1975-76: 274-285) əsərin zəngin bir bibliyografiyaya (14 sayfa) sahib olmasına rəğmən Clauson'un sözlüyü ilə Doerfer'in *khaladj Materials* adlı əsərindən faydalanmamış olması anlaşılır. “Sözlüyün maddələrinin 1-ci və 2-ci Bölmələri, gənəl olaraq yaxşı hazırlanmış və düzənlənmişdir. Sözlərin Türk dil və diyalektlərindəki çeşidli şəkilləri diqqətlə səbt edilmiş və bir araya gətirilmişdir. Əski qaynaqlar da diqqətlə taranmış, sözlərin Ərəb hərfləri yazılışları verilmiş və keçdikləri yerlər, səhifə nömrələri də bəliirtilmək sūrətiylə göstərilmişdir. Bununla birlikdə bütün sözlər üçün bütün qaynaqların tarandığı və bütün verilərin səbt edildiyi söylənə bilməz.... Bu etimoloji sözlüyün ən zəyif yanı, nə yazıq ki, sözlük maddələrinin 3-cü Bölümü olan “etimoloji açıqlamalar”dır. Bu bölmələrdə müəllif, böyük bir qərarlılıq, hətta çaşqınlıq içindədir. Əsasən, Sevortyan gərçək anlamı ilə etimoloji yapmır, yə’ni sözlərin Ana Türkcədəki ilk şəkillərini tasarlamır (tərh etmir); müəllifin apdığı, sözlərin Türk dil qruplarındakı çeşidli şəkillərini növbətləşən şəkillər olaraq yan-yana gətirməkqən ibarətdir.”

Sevortyan'ın sözlüyünün hazırlanması 25-30 il zaman almışdır. Sözlük yalnız Türk diyalektlərində işlədilən ortaql kökləri qapsamaqdadır və Rusca yazılmışdır.

1988'də İsmət Zəki Əyuboglu'nun yazdığı *Türk Dilinin Etimoloji Sözlüğü* bütün qusurlarına və ehtiva etdiyi yanlış bilgilərə rəğmən son illərə qədər bir Türkiyəli tərəfindən yazılmış tək etimoloji sözlük sayılırdı. Bu sözlük Türkoloqlar tərəfindən dəfələrcə tənqidə məruz qalmışdır.

Təqribən 25 ildən bəri Türkcənin etimoloji sözlüyü üzərində çalışan Hasan Eren'in *Türk Dilinin Etimoloji Sözlüğü* adlı çalışması 1999'da yayınlanmışdır. Türkcədə işlədilən əski və yeni sözlərin yer aldığı bu sözlükdə kələmələrin kökəni və keçmişini üzərinə geniş bilgi verilmiş, yabançı dillərdən keçən kələmələr, eyni zamanda Türkcədən qonşu dillərə keçən ünsürlər araşdırılmışdır. Çuvaşca və Yakutca'ya özəl bir dəyər verən bu əsərin ən zəyif tərəfi çağdaş diyalektlərin sadəcə bir bölümünün dəyərləndirilmiş olmasıdır. Sözlükdə kökəni bilinən sözlər yanında soyu- soppu bilinməyən ünsürlər də yer almaqdadır. Əski və yaşayan diyalektlərdə keçən kələmələrin yazılışında Türk əlifbası işlədilmişdir. Ancaq Azərbaycan Türkcəsində açıq *a* səsi *ə* hərfiylə ayırd edilmişdir. Çuvaşca və Yakutca verilərdə Latin əlifbasına dayanan bir transkripsiyon işlədilmişdir.

Hasan Eren'in bu sözlüyü Türk dilinin etimolojisinin yeni bir sınamasıdır. G. Doerfer'in "Türk Dilinin İdeal Etimoloji Sözlüyü" tam anlamı ilə gərçəkləşincəyə qədər yayınlanan bütün sözlüklər bir "sınama-dənəmə" mahiyətində olacaqdır. Əsərin müəllifi də kitabın giriş bölümündə bunu etiraf etmişdir (H. Eren, 1999: x1-xxviii). H. Eren Türkcənin etimolojisi ilə ilgili onlarca məqalə və çalışmanın sâhibi olaraq Türkiyə'nin ən tanınmış etimoloji uzmanıdır. Onun *Türk Dilinin Etimoloji Sözlüğü* bu sahədə yapılmış ən dəyərlı çalışmaları içərisində yer almaqdadır.

1997'dən bəri Türk dilinin etimolojisinə aid bir neçə əsər yayınlanmışdır. Onlardan biri də A.M. Şçerbak'ın mövzuyla ilgili dəyərlı müşahidələrlə dolu olan *Rannie tjurksko-mongol'skie jazykkovye svjazi* (VIII-XIV vv., Sankt-Peterburg 1997) adlı çalışması, bir digəri isə Rus Bilimlər Akademisi xəbərleşmə üzvü E.R. Tenişev'in aparıcılığı ilə yayınlanan *Sravnitel'no-istoričeskaja grammatika tjurkskix jazykov* adlı qramerin *Leksika* başlığı altında dördüncü cildidir. Rus Bilimlər Akademisi Dil

Bilimi Ənstitüsünə bağlı Türkoloqların iştirakı ilə gərçəkləşən bu əsər, 800 səhifə tutarında olub təqribən 1000 ünsürü içinə almaqdadır.

Üzərində durmaq istədiyimiz başqa bir çalışma da 2000 ilində Təbriz'də yayımlanan *Fərhanqe- Torkiye- Novin, Təəmmolâti Dər Ərseye Rîşəşenasi (Yeni Türkcə Sözlük, Etimoloji Üzərinə Bir Çalışma)* adlı əsərdir. Kitabın adı iç səhifədə *Fərhanqe- Etimolojiye- Torkiye- Novin (Yeni Türkcənin Etimoloji Sözlüyü)* olaraq keçməkdədir. Əsərin müəllifi İsmail Hadi, vəkil və eyni zamanda 24 ildən bəri Tehran'da yayınlanan Varlıq dərgisinin yazarlarından və *Balaş* (senaryo), *Laçın* (roman), *Göy Qurşağı* (roman), *Dumanlı Günlər* (özünün tərcüməyi- halı), *Türkcə Hünərdir* (dil bilgisi) kitablarının və bir neçə məqalənin müəllifidir. Etimoloji ilə ilgili çalışmalarına *Divani- Luğat-it Türk*'də keçən kəlmələrin bugünkü Azərbaycan Türkcəsindəki izlərini araşdıran məqaləsiylə başlamışdır. *Yeni Türkcənin Etimoloji Sözlüyü* 836 səhifədə və Farsca olaraq hazırlanmışdır. Kitab İran'da Türk dilinin etimolojisi üzərinə yapılmış ilk çalışma olduğundan böyük önəm daşımaqda, fəqət təəssüflə yuxarıda bəlirtilən kriterlərə uymamaqdadır. Müəllifin kitabı yazarkən başvurduğu qaynaqlar olduqca məhduddur. Bu sahədə yazılmış olan etimoloji sözlüklərdən sadəcə Clauson'un sözlüyünə müraciət edilmiş, Hasan Eren'in sözlüyündən isə müəllifin əlinə zamanında keçmədiyindən faydalanılmamışdır. Müəllifin yararlanmış olduğu qaynaqlar bunlardır:

(1983). *Yeni Tarama Sözlüğü*, TDK., Ankara.

(1994). *Okul Sözlüğü*, TDK., Ankara.

CLAUSON, G., (1972). *An Etimological Dictionary of Pre-Thirteenth Century Turkish*, Oxford.

ƏSTƏRƏBƏDİ, M., (1995). *Sənglax*, Mərkəz Yayınları., Tahran.

ƏYUBOĞLU, İ.Z., (1991). *Türk Dilinin Etimoloji Sözlüğü*, Sosial Yayınlar., İstanbul.

KAŞGARLI Mahmud, Çev. Besim Atalay, (1991). *Divani- Luğat-it Türk Dizini*, TDK. Ankara.

Ayrıca bə'zi xususlarda *Azərbaycan Dilinin İzahlı Lüğəti*, A.M. von Gabain'in *Əski Türkcənin Qrameri* və bə'zi şairlərin əsərlərindən də faydalandığı kitabın ön sözündə bəlirtilmişdir. Çalışmanın giriş bölümündə Azərbaycan Türkcəsinin dil bilgisi, əklər dizini (fehrest) və ağızlardakı bə'zi səs dəyişmə və gəlişmələrinə işarə edilmişdir. Kitabın ən güclü yönü günümüzədək toplanmamış olan ağız kəlmələrinin özəlliklə də

Qaradağ və çevrəsi ağızlarındakı söz dağarcığının qismən də olsa sözlüyə köçürülməsi və kəlmələrlə ilgili deyimlərə və ata sözlərinə geniş yer verilməsidir ki, bu da Günəy Azərbaycan ağızlarındakı kəlmələrin dərlənməsi baxımından olduqca önəmlidir. Bu sözlüyün başlıca qusurları bunlardır:

1) Kəlmələr Ərəb hərfləriylə yazılmış və fonetik transkripsiyonu verilməmişdir. Bu səbəblə də məsələn *at* 'at' və *a:t* 'isim' kimi kəlmələrdəki fərq göstərilmədən izah edilmiş və oxucuya uzun səslilər haqqında heç bir bilgi verilməmişdir. 2) Türkcənin ən önəmli səs gəlişmələrindən olan *d>z~y* gəlişməsinin yanlış olaraq *z>d>y* şəklində açıqlanması (s. 33) müəllifin yanlış yorumlamalarına səbəb olmuşdur. Məsələn, *azaq>adak>ayaq* 'ayaq', *zol>yol* 'yol' (s. 33). Müəllifin Clauson'un sözlüyündən yararlanmasına rəğmən bu şəkildə açıqlamalarda bulunması hər halda diqqətsizlik ya da tələsmə sonucu olaraq ortaya çıxmış olmalıdır. 3) kəlmə başı *-h* səsinin yanlış olaraq ikincil olduğunu göstərməsi və bu bərdə heç bir açıqlamada bulunmaması bu əsərin digər qusurlarındandır: *ürk->hürk-* 'ürkmək', *ayva>hayva* 'ayva', *amul>hämil* 'sâkin'(s. 757), *aça>haça* 'ikiyə açılmış olan'(s.758). Burada müəllifin diqqətini çəkməsə də, Azərbaycan Türkcəsi *pöşlə-* 'suda qaynatmaq' və Türkiyə Türkcəsi *haşla-* 'qaynar suya daldırmaq' örnəklərində bir *p->h-* gəlişməsi və Az. *püflə-* 'üfləmək' və T.T. *üflə-* ey. örnəyində də *p->h->Ø* gəlişməsi düşünülə bilər. 4) Sözlükdə maddəbaşı kəlmələr yeni şəklilə verilmiş, varsa əski şəkillər də mətində göstərilmişdir. 5) Kəlmənin əski şəkli göstərilərkən, hər yerdə hətta Orta Türkcə olsa belə "Əski Türkcə" dəyə tanımlanır. 6) Sözlükdə çağdaş ləhcələrdən sadəcə T.Türkcəsindən örnəklər verilmiş, Türkcə etimoloji sözlük üçün son dərəcə önəmli olan Xələccə və Çuvaşca örnəklərə yer verilməmişdir. 7) Sözlükdə Azərbaycan Türkcəsində əski şəkli ilə hələ də işlənməkdə olan *adax* 'uşağın ilk addımları' və *höl* 'nəmli' kəlmələrinə rastlanmamaqdadır. 8) *atlamak* başlığı altında verilən *addım* 'addım' (s. 55) kəlməsinin yanlış olaraq *atlım>addım* şəklində açıqlanması müəllifin ən böyük xətalərindəndir. Halbuki önsəs /a/'nın uzun olması səbəbiylə onu izləyən /t/ fonəmi /d/'yə dönüşmüşdür. Az.'də /d/ səsinin ikizləşməsi ikincil (sânəvi)dir və önsəs /a/'nın uzunluğu ilə ilgilidir (T. Tekin, 1975-76: 282). Bu kəlmənin belə açıqlanması gərəkdir: *a:t-* 'addım atmaq'>*a:tım>a:dım>adım~addım*. 9) Kəlmələrin ilk dəfə nə zaman və harada işləndiyi, hansı çağdaş Türk ləhcələrində

yaşadığı, nə kimi dəyişikliklər keçirdiyi haqqında heç bir bilgi verilməməkdədir.

Anılan sözlüyün sonunda Türkcədən Farsça'ya keçmiş olan kəlmələr dizini (təqribən 500 kəlmə) yer almaqdadır. Doerfer'in *Türkische und Mongolische Elemente in Neupersischen* əsərinin bu haqda müəllifə yararlı bir qaynaq olacağından əminəm.

Doerfer'in də söylədiyi kimi Türkcənin etimoloji sözlüyü bir nəfər tərəfindən dəyil, mütəxəssislərdən oluşan geniş bir çalışma qrupu tərəfindən və uzun araşdırmalar sonucu olaraq hazırlana biləcəkdir.

Qaynaqlar:

- (1998). *Türkcə Sözlük (I-II)*, TDK, Ankara.
- ALTAYLI Seyfəttin, (1994). *Azərbaycan Türkcəsi Sözlüğü (I-II)*, MEB, İstanbul.
- ATALAY, Besim, (1991). *Divani- Lûğat-it Türk Dizini*, TDK, Ankara.
- BAŞKAN, Ö., (1978). *Dil Çalışmalarında Etimoloji*, Türk Dili (319), Ankara.
- CAFEROĞLU A. (1957). *Etimolojik Araştırma Denemeleri*, TDAY-B, s.1-11.
- CLAUSON Sir G., (1972). *An Etimological Dictionary of Pre- 13th Century Turkish*, Oxford.
- DOERFER, G., Çev. İlhan Çənəli (1984). *Türkcənin İdeal Bir Etimolojik Sözlüğününün Nasıl Olması Gərəktiği Hakkında Düşüncələr*, Türk Dili, 385-396, s. 365-374.
- EMRE, A.C., (1931). *Türkcənin Etimolojisi için Metot Araştırmaları*, TD, Ankara.
- EMRE, A.C., (1939). *Etimolojik Lüğatimiza Hazırlık Etütleri*, TD, Ankara.
- EREN Hasan, (1958). *Türkcə Gök Kəliməsinin Türəvləri*, Jean Deny Armağanı'ndan ayrılbasım, TTK, Ankara.
- EREN Hasan, (1978-79). *Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğüne Katkılar*, TDAY.
- EREN Hasan, (1999). *Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü*, Ankara.
- EYUBOĞLU, İ.Z., (1988). *Türkcənin Etimolojik Sözlüğü*, Sosyal Yay., İstanbul.
- HADİ, İsmail, (2000). *Fərhanqe- Torkiye- Novin*, Ahrar Yay., Təbriz.
- ÖLMEZ M. (1998). *Dosya: Tarîhî Türk Dillərinin Sözlükləri*, Kebikeç (6), Ankara.
- ÖLMEZ M. (1998). *Etimoloji Sözlükləri*, Kebikeç (6), Ankara.
- ÖLMEZ, M. (1994). *"Türk Dillərinin Sözlükləri və Türk Sözlükçülüğü"*, Uygulamalı Dilbilim Açısından Türkcənin Görünümü, Dil Dərnəği Yay., Ankara.
- RÄSÄNEN, A.M.O., (1969). *Versuch Eines Etimologischen Wörterbuchs der Türksprachen*, Helsinki.
- SEVORTYAN, E.V., (1979-80). *Etimolojiçeskiy Slovar Tyurskix Yazıkov (I-III)*, Moskva.
- TEKİN, T. (1975-1976). *Etimolojiçeskiy slovar' tyurskix yazıkov'un Tanıtımı*, TDAY-B, s.274-285.
- VAMBERİ; A. (1878). *Etymologisches Wörterbuch der Turko-Tatarischen Sprachen*, Leipzig.
- YAKIN Aziz, (1997). *Etimoloji Sözlükləri*, Türk Dili (541) s. 140-150.